

kézművesek és zsellérek egzisztenciális bizonytalanságát fejezte ki. A következő tanulmány a 19. század közepi Szekszárd arculatát vázolja fel, amelyet a szőlészet-borászat és a vármegyeszékhelyi mivolt határoztak meg. Ehhez hasonló, csak nagyobb lélegzetű és ezért elmélyültebb elemzés foglalkozik Tolna mezővárossal a 19. század első felében, feltérképezve ennek teljes gazdasági életét az intenzívebb szántóföldi kultúrák elterjedésétől a céhes keretektől kilépő kézműiparon és halászaton át a hajóvontatás és fuvarozás jelentette lehetőségeig. A címével ellentétben hihetetlenül izgalmas kérdést felvető *Zsellérek és töredékelkes jobbágyok a munkaerő- és árupiacon a 19. század első felében* című fejezetben a szerző a század végének nagy problémáit már a jobbágyfelszabadítás előtti időkre vezeti vissza azzal, hogy rámutat: az önellátó paraszti gazdaság köréből már a század első felében többmillió tömeg lépett ki. A 19. század első és második felének folyamatait összekapcsolva Glósz József a megszokottól egészen eltérő képet sugall a magyar gazdaság és társadalom fejlődéséről. Ebben a kötetet záró rövid tanulmányban nyilvánul meg talán a legjobban a szerző gondolkodása, amely a makroszintű áttekintés képességét, az összefüggések felismerését egyesíti az analitikus elmélyültséggel.

Mint említettem, a kötet címe Huizinga klasszikusára rimel. Tudjuk azonban, hogy annak a könyvnek az eredeti holland címe *A középkor ősze* volt, csak a magyar fordításban nemesedett ez alkonnyá, Huizinga témája pedig a késő középkor érett formáinak impresszionisztikus megragadása és ábrázolása volt. Glósz József most bemutatott könyvében azonban tényleg a rendiség *hanyaglásáról*, a Tolna vármegyei jómódú birtokos nemességnek mint társadalmi csoportnak és a teljes rendi társadalomnak a *bukásáról* van szó. A Gaál Zsuzsanna munkájával igényes szöveg-gondozással kiadott kötet ízlésés borítója a régi elsárgult fényképeket és az őszi avar színét egyszerre idézi meg, de a tanulmányok hangnemét a precíz elemzés határozza meg, nem pedig a nosztalgia.

Szijártó M. István

Forró Lajos – Molnár Tibor

TRAGIKUS EMBERI SORSOK 1944-BŐL A PARTIZÁNIRATOK TÜKRÉBEN

Magyararkanizsa község

**Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára-Zentai Történelmi Levéltár,
Szeged-Zenta, 2013. oldalszám?**

Forró Lajos szegedi történész és Molnár Tibor zentai levéltáros *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében* című könyvének megjelenésével nemrégiben értékes kötettel gazdagodott a Vajdaság második világháborús történetét feltáró magyar szakirodalom. A Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára és a Zentai Történelmi Levéltár közös kiadványaként napvilágot látott könyv egy jól körülhatárolható terület, a bácskai Tisza-mente északi térsége, a mai Magyararkanizsa község zömmel magyarok lakta településein történt 1944-es véres eseményeket mutatja be.

A kötet kapcsolódik a Magyar-Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság működéséhez, ennek megfelelően annak elnöke, Glatz Ferenc soraival kezdődik. Az akadémikus előszavában a zaklatott múltú terület első világháborút követő történetét találóan egy drámához hasonlítja, melynek három felvonása a három hatalomváltáshoz kapcsolódik. A szerzőpáros a magyar szempontból leginkább tragikus harmadik hatalomváltás korszakának magyar polgári áldozataival foglalkozik, a kötet középpontjában 16 áldozat személyes tragédiájának története áll. Molnár Tibor rövid bevezetőjéből kiderül, a szerzők tudatosan törekedtek arra, hogy a kiválasztott személyek sorsának bemutatásán keresztül az olvasó képet kaphasson a kommunista hatalom magyar kisebbséghez való viszonyáról.

A meggyilkoltak személyes sorsát tárgyaló mikrotörténeti munkánál azonban jóval többről van szó, hiszen a szerzőpáros gondos aprólékossággal mutatja be a vizsgált levéltári anyagot, a felhasznált forrásokat és vázolja a történelmi kereteket, a hatalomváltást követően kialakuló közigazgatási és jogi rendszert. A kötet öt főbb szerkezeti egységre tagolódik. Az első fejezetben Molnár Tibor a Zentai Történelmi Levéltár vonatkozó anyaga alapján mutatja be a tárgyalt terület német, illetve magyar közigazgatásának megszűnését követően előálló helyzetet. Megismerhetjük

a szovjet egységek bevonulása után kialakuló közigazgatás rendszerét, a népfelszabadító bizottságok megalakulásának és működésének részleteit. Igen fontos a katonai közigazgatás bevezetését tárgyaló rész, hiszen ez adott lehetőséget arra, hogy a hatalom fellépjen politikai ellenfeivel szemben. A katonai közigazgatás az igazságszolgáltatás szempontjából is fontos, mivel büntetőügyekben ezt követően a hadbíróóságok jártak el. Molnár bemutatja az 1945 májusa után kialakuló vajdasági polgári bíróságokat, elsősorban a járásbíróóságokat, mivel azok folytatták le a téma szempontjából fontos vagyonekhozadási és holtta nyilvánítással kapcsolatos eljárásokat. Konkrét esetek bemutatásával megismerhetjük a járásbíróóságok illetékességébe tartozó vagyonekhozadási ügyek lefolytatásának módját, azt, hogy a hatalom 1945–46-ban milyen módon próbálta rátenni a kezét a háborús bűnösnek vagy népellenességnek ítélt személyek vagyonára. A szerző a levéltári anyagok tanulmányozása alapján megállapítja, hogy bár a terület áldozatainak 80 százaléka ellen indítottak vagyonekhozadási eljárást, a legtöbb esetben a meggyilkolt személyek hozzátartozói megtarthatták a családi vagyont. Szó esik a holtta nyilvánítási ügyekről is, melyek a háború végét követően kerülhettek a bíróság elé. A hagyatéki eljárás megindítása miatt elsősorban a meggyilkolt áldozatok hozzátartozóinak érdekében álló eljárások lefolytatásának törvényi szabályozásról is részletes tájékoztatást kapunk, és a szerző itt is több konkrét ügyön keresztül mutatja be az eljárást és a bizonylatok kiállításának, a halotti anyakönyvbe való bejegyzésének menetét.

A második fejezetben a kötet társszerzője röviden bemutatja a jugoszláv tagköztársaságokban és tartományokban a háborús bűnösök felkutatására létrehozott bizottságok megalakulásának körülményeit. A történész pontos adatokat közöl a Jugoszlávia-szerte feljegyzett feljelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, valamint a háborús bűnösök és a megszállókkal együttműködő személyek számáról, mint kiderül, utóbbi két kategóriába 66.420 személyt soroltak. A vajdasági föderatív egység felépítésének leírása után a Vajdasági Levéltár értékes iratanyagának ismertetését olvashatjuk. A szerző kiemeli a Megszállók és Támogatóik Büntetteit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság nevet viselő 183-as fond jelentőségét, mely tanúskodik a magyarok ellen elkövetett atrocitásokról. A fond eddigi kutatóinak felrója, hogy sokszor nem éltek megfelelő forráskritikával, „azt sugallva, hogy mindenki háborús bűnös, akit ezzel 1944 végén és 1945 elején megvádoltak”. Az iratcsoport jelentőségét növeli, hogy abban megtalálható számos település likvidált személyeinek névsora, ugyanakkor óriási hiányossága, hogy az újvidéki áldozatok listája eltűnt. A háborús bűnösök nyolc kategóriába sorolták, a bevonulás során elkövetett bűnöktől a vagyon elleni bűncselekményekig. Forró állítása szerint a háborús bűnösök, illetve népellenesek listájára felkerült magyarok többsége nem követett el súlyos bűnt, ezt bizonyítja, hogy a vérengzést átvészelőket később sem vonták felelősségre, illetve ügyekben enyhe ítéletek születtek. A feljelentéseket tárgyaló részből megtudhatjuk, hogy a különböző településeken hány feljelentést regisztráltak, illetve, hogy az ítéletek sok esetben megelőzték a feljelentést (a dokumentumon feltüntetett L betű jelezte, hogy az illetőt likvidálták), és igen valószínű, hogy a gyilkosságok utólagos indoklását szolgálták. Forró Lajos itt is megjegyzi, hogy a meggyilkoltakra tett későbbi feljelentések közül egyetlen egy tartalma sem indokolta volna a halálbüntetést, a helyi szerbek ellen elkövetett korábbi atrocitások ugyanis szinte kizárólag az 1941-ben bevonuló magyar hadsereg tagjainak számlájára írhatóak, az atrocitásokban részt vevő kisszámú helyi magyarok többsége pedig a hadsereg kivonulását követően magyar területre menekült. Forró a feljelentések formanyomtatványát kordokumentumnak nevezi, hiszen szó sincs az ártatlanság vélelméről, a feljelentetteket automatikusan bűnösnek kezeli. A kötet egyik legfontosabb nívója a háborús bűnösök vizsgáló bizottság működésének leírása. Az ügymenet során készült jegyzőkönyvek nem véletlenül szerepelnek külön alcím alatt, hiszen a Vajdasági Történelmi Levéltár említett 183-as fondjában ezen iratok szerepelnek a legnagyobb számban. A szerző megállapítja, hogy a feljelentésekhez hasonlóan a jegyzőkönyvek többsége is a gyilkosságok elkövetése után keletkezett. A jegyzőkönyvek tartalmának bemutatásával megelevenednek a Délvidék Magyarországhoz csatolását követő időszak eseményei, a szerbek elleni atrocitások, kitelepítések is. Forró felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a jegyzőkönyvekben szereplő tanúk jelentős részénél tapasztalható, hogy a magyar hatóságok által elkövetett bűnöket, legfőképpen az 1918 után betelepült szerbek eltávolítását a helyi lakosok bűneként próbálják beállítani.

Betekintést nyerhetünk a levéltári anyag többi vonatkozó elemébe is, a határozatokba, a háborús bűnösök kartonjaiba. Külön alfejezet szól a háborús bűnösöktől megkülönböztetett népellenesség kategóriájáról, melybe a kisebb súlyú bűnök elkövetőit, illetve (nemzetiségre való tekintet nélkül) a kommunistaellenes elemeket sorolták. Sok esetben a népellenességgé nyilvánítás a vagyonekhozadást szolgálta, illetve sokszor utólagosan ezzel is igazolni próbálták a gyilkosságokat.

Többek ellen távollétükben, sőt likvidálásukat követően indítottak eljárást és csak néhány esetben született ítélet. Az ítéleteket tárgyaló résznél idézetet találunk az 1944. október 25-i hírhedt adorjáni mérszárlás elkövetőinek ítéleteiből. Végül szó esik egy igen értékes iratcsoportról, a likvidálási névsorokról, melyek Forró megállapítása szerint valójában szintén a „meggyilkoltak vagyónának elkobzására szolgáltatottak alapot”, nem az utókor számára íródtak. A listák mellett a 183-as fondban található a több mint ezer magyar nevet tartalmazó, 1944–45 között kivégzett háborús bűnösök könyve, az abban szereplő dátumok azonban a szakértő szerint sok esetben hibásak.

A harmadik fejezetben a kiválasztott 16 likvidált személy sorsa kerül bemutatásra. A szerzők a gyilkosságok közvetlen előzményeit, a kínzásokat, a háborzongató mérszárlást, a gyilkosok tetteit és az áldozatok ügyeinek utóéletét, a veszteséget szenvedő családok történetét az említett dokumentumokból és a jórészt a kilencvenes években gyűjtött, részben már publikált oral history alkalmazásával kapott adatok alapján rekonstruálták. A könyv elolvasásával rengeteg adatot tudhatunk meg az eseményekről, igaz akadnak homályos részek, ahol a forráshiány miatt nem volt lehetséges a történések kiderítése. Világos a szerzők törekvése, hogy minél teljesebb képet adjanak az eseményekről, a bemutatott áldozatok között a különböző településekről és eltérő társadalmi rétegből származó személyeket találunk. Az áldozatok többségéről fényképet is közöltek, az érdekesítő, remek stílusban írott szövegek pedig közeli betekintést engednek életük utolsó, tragikus szakaszába. A szerzők objektivitásra való törekvését jelzi, hogy a 16 kiválasztott áldozat egyikéről, Forró Lajos azonos nevű nagypapjáról szóló részt Molnár Tibor írta meg. A vonatkozó részből megtudhatjuk, hogy a szerző nagypapját egy szerb vendéglőssel folytatott személyes, üzleti ellentéte miatt tartóztatták le és a feljelentő később hiába vonta vissza a vádat, már késő volt. Az olvasó több esetben ismerkedhet meg az áldozatok hozzátartozóinak kálváriájával is, ilyen a meggyilkolt Bagi Antal magyarkanizsai vendéglős feleségének esete, akinek feljelentéséből kiderül, nagy összegű pénzt fizetett ki annak reményében, hogy férjét kiszabadítják, ám hiába. Megismerkedhetünk Bakota Antal magyarkanizsai tanító sorsával is, aki hét árva hagyott maga után, és a meggyilkolása után több hónappal a Tisza partján megtalált 23 éves diák, Vajda Miklós szülei is felbukkannak. Figyelemre méltó a nemzetőrséghez csatlakozó földművesek esete, akik az 1918 után betelepült szerbek internálásában való részvétel miatt lettek a megtorlás áldozatai. Szó esik a Nyilaskeresztes Párt szervezkedéséről, melynek a szerzők állítása szerint elsősorban a földosztás ígérete miatt lettek többen tagjai. A helyi nyilasok egy szerb vendéglőjében tartották gyűléseiket, melynek tulajdonosa jelentette a névsorukat a partizánoknak, megpecsételve sokuk sorsát.

Megelevenedik a tárgyalt települések kulturális élete is, megismerhetjük annak fontos szereplőit, Szabó Dénes tóthfalusi plébánost, az igen művelt, idős horgosi plébánost, Virág Istvánt és a német származású, magyar érzelmű Werner Mihály martonosi apátplébánost. A papok esetében a halálos „ítélethez” elég volt a magyar csapatok bevonulása után Bácska-szerte zajló hálaadó istentiszteletek egyikének megtartása, a magyar katonáknak szóló táborigmise celebrálása, de akár a szerbekre tett becsmérő megjegyzés is. A szerzők a kötet olvasóját megismertetik néhány rendhagyó esettel is, ilyen a pravoszláv hitre tért magyarkanizsai, magyar születésű Pilisi Pál története, akit a világháború után a jugoszláv bíróság „népőri hatalommal való visszaélés”, magyar lakosok zsarolása miatt ítélte el. Megismerhetjük Vitéz Ferenc magyarkanizsai gazdálkodó történetét is, aki királypárti szerb gyilkosok áldozata lett, akiket a kommunista hatalom később szintén felelősségre vont.

A kötet Forró Lajos tanulmányával folytatódik, melyben összegzi az áldozatok számát, illetve megtudhatjuk, hogy a mind ez ideig ismeretlen levéltári anyag kutatásával mennyiben sikerült pontosítani az eddigi ismereteket. A szerző közli Martonos, Magyarkanizsa, Adorján és Horgos halottainak névsorát, és amennyire azt a források lehetővé teszik, vázolja a szörnyű események menetét. A kötetben helyet kapott egy terjedelmes dokumentumgyűjtemény, ami tartalmazza a szerzők által legérdekesebbnek minősített 47 dokumentum magyar fordításait. A népfelkutatási bizottságok és népbíróságok iratai, ítéletek, jegyzőkönyvek, panasztételek, határozatok és egyéb értékes információkban bővelkedő dokumentumok színvonalas fordításai betekintést adnak a kor szóhasználatába, kifejezéseibe, a jugoszláv kommunisták ideológiájába. A kötet végén Forró Lajos zárszavában összegzi a könyvben leírtakat, hangsúlyozva, hogy a szörnyűségek a legfelsőbb jugoszláv vezetés engedélye nélkül nem történhetek volna meg.

A szerzők maguk is elmondják, hogy a levéltárakban jóval több anyagot találtak, mint amennyire számítottak, az akadémiai vegyesbizottság 2010-ben történő létrehozása óta a szerb fél is rengeteg anyag kutatását tette lehetővé. A Vajdaságban és Belgrádban fellelhető többi levél-

tári anyag feldolgozásával remélhetőleg hamarosan a többi vajdasági település történetének ezen tragikus fejezete is világossá válhat, mindkét nemzet áldozatai sorsának feltárása pedig végre hozzájárulhat a múlt ezen tragikus fejezetének lezárásához.

Feltétlenül megjegyzendő, s ez a kötetben kevésbé hangsúlyos, hogy a kétségtelenül kifejezetten nemzeti, etnikai alapú leszámolás és megfélemlítés mellett a tárgyalt időszakban osztály-alapú üldözés is zajlott. A kommunisták, illetve az általuk manipulált elkövetők esetében az indítékok nyilván keveredhettek is, a kötet szerzői a magyar lelkészek és a helyi értelmiség ellen elkövetett gyilkosságok tárgyalásánál inkább a nemzeti megfontolást hangsúlyozzák, kevésbé a kommunista hatalom osztályharcos ideológiáját, illetve az annak hatása alatt álló egyének indulatait, holott ez is nyilvánvalóan szerepet játszott. A magyar olvasó szempontjából talán érdemes lett volna röviden vázolni a teljes Vajdaság területén, illetve Jugoszlávia-szerte folyó leszámolókat, hasznos lett volna a kevésbé ismert probléma kissé szélesebb kontextusba állítása.

A szerzők szakszerűen, megfelelő forráskritikával álltak hozzá az anyag feldolgozásához. Munkájuk komoly eredmény, hiszen a rendezetlen archív anyagok feldolgozása, és a kötetben is visszatérő panaszként megjelenő hanyag iratkezelés, az egymásnak ellentmondó információk kibogozása minden bizonnyal igen nehéz feladat volt. A végeredmény azonban meggyőző, az olvasó egy remekül megírt, nyelvileg is igényes, tipográfiailag tetszetős kötetet vehet a kezébe, melynek szerzői a személyes érintettség ellenére is sikeresen törekedtek az objektivitásra. A kötet szaklektora A. Sajti Enikő történész volt.

A kötet komoly erénye, hogy számos eddig soha meg nem jelentetett forrásdokumentumot tartalmaz, a szerzők munkájának eredményeként *pedig* új áldozatok azonosítása is megtörtént. Az adatoknál is fontosabb lehet, hogy jórészt az oral history-nak köszönhetően megelevenedő vérzivataros korszak részletes és korrekt bemutatásával a tragikus sorsú áldozatok méltóságát is visszaadták. Az ehhez hasonló művek hozzájárulhatnak a „százháború” meghaladásához, ráérezhetik az olvasót, hogy a száмок mögött tragikus emberi sorsok vannak.

Lukács B. György

Zinner Tibor

**„A NAGY POLITIKAI AFFÉR” A RAJK-BRANKOV-ÜGY I.
SAXUM KIADÓ, BUDAPEST 2013. 646 O.**

A magyarországi koncepciók történetének feltárásában és publikálásában Zinner Tibor jogtörténész professzornak úttörő szerepe van. Több mint három évtizedes kutatómunkájának eredményeit számos monográfiában, dokumentumkötetben, s közel száz tanulmányban, tudományos ismeretterjesztő cikkben, média előadásban ismerhette meg az érdeklődők széles táborára. Fontosabb művei közül külön is kiemelendők a következők: „Adalékok a magyarországi koncepciók peréhez” (1985); „Törvénytelen szocializmus. A tényfeltáró bizottság jelentése” (a történelmi albizottságot Zinner Tibor vezette – I. L.) 1991. „A háború »megváltozott természete«. Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944-1948” (Szakács Sándorral közösen, 1997). XX. századi politikai perek. A magyarországi eljárások vázlata 1944/45–1992.” (1999). „Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez” 5 kötetben 4800 oldal terjedelemben, jogász kollégákkal (1992–1996); „A kádári megtorlás rendszere (2001). „A magyarországi németek kitelepítése” (2004); „Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962” (közreműködő jogász kollégákkal 2005). Somorjai Ádámmal közösen: „Majd halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez” (2008); Horváth Miklóssal együtt: „Katonák jeltelen sírgödörben. Dokumentumok Nagy Imre és társai pertörténetéhez” (2008); Somorjai Ádámmal szintén közösen: „Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és belügyminisztereivel 1956–1971.” (2010). 2013-ban pedig a szóbanforgó nagy monográfia első vastkos kötet. Mindezek alapján joggal jelenthetjük ki, hogy Zinner Tibor a hazai koncepciók perének legkiválóbb, nemzetközileg is ismert tudós szakértője.

Zinner eddigi szakmai munkásságát ismerve, külön is érdemes kiemelni, hogy valamennyi művében azt a módszert követi, illetve alkalmazza, arra törekszik, hogy minél több — kevés kom-